

**ДІЯЛЬНІСТЬ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ ПО РОЗКЛАДУ ІНТЕРНОВАНОЇ АРМІЇ УНР:
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ**

У статті комплексно проаналізована література радянського періоду щодо методів та способів, які використовувались спецслужбами радянської влади з метою дезорганізації та розкладу Армії УНР, інтернованої протягом 1921–1924 рр. у польських та румунських таборах. Охарактеризовані методологічні підходи радянської історіографії до висвітлення цієї теми. З'ясовано, що через партійну заангажованість радянські історики подали викривлену картину діяльності органів радянської влади по нейтралізації української військової еміграції, низка аспектів цієї проблеми взагалі опинилися поза їх увагою.

Ключові слова: радянська історіографія, історіографічний процес, інтернована Армія УНР, українська військова еміграція, репатріація, радянські спецслужби.

Незважаючи на підписання у березні 1921 р. Ризького мирного договору між Польщею і Радянською Росією та Україною, згідно якого поляки мали роззброїти інтерновану на її території українську Армію і вислати за межі країни разом з Урядом УНР і його державним апаратом, більшовицька влада не почувалася в безпеці з наступних причин:

– Польська влада статтю 5 цього договору ігнорувала, просто маскуючи факт перебування на своїй території Державного Центру УНР та його збройних формувань. Фактично цієї ж тактики дотримувалась і Румунія, лише створюючи видимість жорсткого інтернування вояків Української Армії;

– радянські спецслужби, маючи свою агентурну мережу у таборах для інтернованих, а також проникаючи не лише в ППШ, а й найближче оточення Головного Отамана С. Петлюри, отримували достовірну інформацію щодо планів Державного Центру УНР, становище українського війська. Радянському керівництву було достеменно відомо, що попри режим інтернування, Армія УНР зберегла свою організованість і боєздатність, патріотичний настрій, і у випадку воєнного конфлікту з Польщею чи Румунією, може бути використана урядами цих країн у бойових діях проти радянської держави;

– наявність українського війська на теренах Польщі та Румунії була додатковим стимулом для активізації антибільшовицького селянського руху, який охопив територію Радянської України. Урядові кола Радянської Росії та України були добре поінформовані про підготовку військового походу Армії УНР, в ході якого, за підтримки масового селянського руху, планувалось повалити радянську владу і відновити державну незалежність України.

Таким чином, радянська влада вбачала в інтернованій Армії УНР небезпечного противника. Оскільки військовий варіант її ліквідації відпадав, більшовики, використовуючи спецслужби, вдалися до низки заходів, які мали на меті розкласти зсередини українську військову еміграцію.

Варто зазначити, що за роки незалежності вітчизняними істориками створено чимало наукових праць, у яких висвітлюється «таборовий»(1921–1924 рр.) період історії української військової еміграції. Проте їх аналіз засвідчує, що попри значне просування у дослідженні зазначеної теми, мають певною мірою місце спроби запозичувати з радянської історичної науки і обстоювати застарілі ідеологічні штампи щодо окремих її аспектів, зокрема, настійливих спроб більшовицької влади будь за що дезорганізувати та розкласти зсередини інтерновану у таборах Польщі та Румунії 40-тисячну Армію УНР. Це призводить до появи неадекватних історичним реаліям висновків. Звідси випливає необхідність наукового історіографічного осмислення методологічних підходів радянських істориків до висвітлення проблеми.

Варто зазначити, що у сучасній вітчизняній науці відсутні праці, які б комплексно аналізували публікації радянських авторів, присвячені зазначеній проблемі. Як правило, вітчизняні фахівці обмежуються у своїх монографіях, статтях, дисертаціях короткими історіографічними сюжетами, у яких резюмують партійну заангажованість, крайній суб'єктивізм радянських істориків при її висвітленні, наголошують, що радянські автори або замовчували розкладову діяльність радянської влади у середовищі інтернованих українських вояків, або трактували її виключно з прорадянських позицій [1, 2; 3; 4;].

Недостатнє вивчення теми в сучасній вітчизняній історіографії й зумовило її вибір, як об'єкту наукового аналізу. Автор поставив за мету комплексно проаналізувати науковий доробок радянських істориків щодо діяльності органів радянської влади з метою розкладу інтернованої у польських та румунських таборах Армії УНР і на цій основі з'ясувати основні тенденції і складові концепції радянської історіографії із зазначеної теми.

Слід зауважити, що радянська історіографія у міжвоєнний період майже не вивчала цю проблему. Певне виключення складає праця радянського розвідника С. Турло «Шпіонаж»,

написана у 1924 р. У ній автор досить відверто охарактеризував окремі методи та прийоми, які використовувались радянськими органами державної безпеки для боротьби із своїми політичними супротивниками. Оскільки інтернована у польських та румунських таборах Армія УНР розглядалася як найбільш небезпечна сила для радянської влади, зазначені у роботі методи роботи радянських спецслужб безумовно використовувались й щодо неї. Серед часто вживаних – «метод введення в оману і розкладу ворожих організацій». «Ці дві можливості, – пише С. Турло, – самі по собі об'єднуються, оскільки введення в оману вже саме по собі є розкладом. Але можна ще ввести в його середовище дезорганізацію: розлад, розвал, «стравити», між собою. Треба мати для цього хороших, розумних, винахідливих та досвідчених працівників, які теоретично і практично знали б свою справу, випробуваної чесності і працездатності... Ногами тут працювати не можна, а виключно головою. Ці тактичні прийоми хороші тим, що робота здійснюється невеликим апаратом, без голосу, а результати досягаються величезні» [5, с. 387].

Інший спосіб – поширення провокаційних чуток про окремих членів організації, переважно керівного складу. Представляти їх зрадниками, подвійними агентами, які нібито працюють на ворожу сторону. Таких осіб «будуть боятися і остерегатися», що призведе якщо не до розвалу, то до значних порушень у функціонуванні такої організації [5, с. 381]. Якщо ж політичний супротивник, його організації ідейно міцні, згуртовані, здійснювати проти них прямі репресії є надто небезпечно, пише автор. У такому випадку радянські спецслужби застосовували метод розхитування організацій. До їх складу вводились люди, які започатковували опозицію, взаємні тертя, чвари, доводили організації до вибуху зсередини, знесилювали їх. «Тоді вона (організація – М.С.) втратить вплив на маси, ті, хто її поважав і їй співчував, відсахнуться від неї. Тоді можна її ліквідувати, і це не викличе ніякого обурення, на них не будуть дивитися як на мучеників за правду, а як на шарлатанів, які спіймалися, і так їм і треба» [5, с. 382].

На жаль, ніхто з радянських істориків довоєнного періоду не ризикнув деталізувати наслідки такої діяльності радянських спецслужб щодо інтернованої Армії УНР. Але те, що чекісти використовували будь-яку можливість для розкладу української військово-політичної еміграції засвідчив вихід з друку у 1924 р. книги Ю. Тютюнника «З поляками проти України». Тенденційність і суперечливість багатьох положень цієї праці очевидна і зрозуміла. Будучи однією з важливих постатей у військовій ієрархії інтернованих українських військ, він потрапив до рук агентів ГПУ в результаті проведення спецоперації. Книга писалась під пильним наглядом радянських спецслужб, і мету її чітко сформулював у вступі більшовицький партфункціонер М. Любченко. Спогади Ю. Тютюнника, зазначав М. Любченко, повинні були виявляти «усю зрадницьку роллю українських патріотів, тих, хто задля визволення України від «московських окупантів» продавав її уже насправжнініським окупантам – німецьким, французьким, румунським і польським імперіалістам» [6, с. 5].

Мемуари Ю. Тютюнника мали на меті й інше: представити в незугарному вигляді вище військово керівництво УНР в екзилі, члени якого нібито постійно чубились за контроль над повстанським рухом і лідерство у військовому будівництві в умовах еміграції, а також показати «в досить огидливому вигляді» польський уряд, який, всупереч Ризькому договору 1921 р., всіляко підштовхував інтерноване українське військо до боротьби проти більшовицької влади [6, с. 5–6]. «Шляхом найріжнородніших брехень, підкупів і терору, – пише Ю. Тютюнник, – поляки затримують інтернованих у таборах від повороту на Україну. Дезорієнтовану і затуркану масу інтернованих при посередництві окремих продайдуш, використовують поляки для шпіонажу і для боротьби проти Радянської України. Іноді до тих, відгороджених колючими дротами від зовнішнього світу, людей пробивається промінь правди про дійсне становище на Україні. Тоді мобілізуються всі темні сили польського імперіалізму, натискуються всі пружини з метою заховати в темряві те, що діється на Україні» [6, с. 99].

Поставлених цілей, на думку М. Любченка, праця, написана Ю. Тютюнником, досягла, за що йому були навіть пробачені певні «вольності». «Автор, напр., називає петлюрівські військові формування «армією» – ми дозволяємо йому цю забавку, не міняючи на загально прийняте «банди», – поблажливо зауважує Любченко. Для нього головне інше, а саме: «...про внутрішній зміст «армії» й «війська» сам Тютюнник говорить досить неприємні речі» [6, с. 5].

Певне пожвавлення наукових пошуків з низки проблем вітчизняної історії спостерігається в УРСР у повоєнний період, особливо із настанням т.зв. «хрущовської відлиги». Проте, висвітлювати конкретні методи діяльності радянської влади, спрямовані на дезорганізацію української військової еміграції, радянські історики не ризикують. Але вони вважають їх виправданими. У їхніх працях всіляко проводиться думка, що українські буржуазні націоналісти, втративши соціальну опору на Україні, подались під крило монополістичної буржуазії Заходу і знову підключилися до відкритої і таємної війни проти радянської держави [7; 8; 9]. При цьому керівництвом до дії у боротьбі із зовнішньою контрреволюцією, вибору методів боротьби з нею мали слугувати настанови більшовицького ватажка В. Леніна. «В.І. Ленін, – пише у своїй праці

«Анатомія зради» В. Черниченко, – вимагав підвищувати політичну пильність, вчитися умінню розпізнавати ретельно замаскованого ворога, його хитрощі, прийоми маскування, завчасно викривати його злочинні наміри і запобігати їм, організовувати активну протидію ворожим акціям, непохитно протистояти впливам буржуазної ідеології» [7, с. 7].

Одним з небагатьох радянських істориків, хто у повоєнний період вдався до висвітлення способів нейтралізації української військової еміграції з боку органів радянської влади, був Ю. Гай. У праці «З ким і проти кого» він аналізує спроби розкласти інтерноване військо за допомогою амністії та репатріації. Проте весь комплекс проблем, пов'язаний з репатріацією, висвітлюється автором у відповідному ідеологічному обрамленні, з використанням лайливої антипетлюрівської риторики. Зокрема, у викривленому вигляді розкриваються справжні мотиви, якими керувалося більшовицьке керівництво, оголошуючи амністію воякам Армії УНР. Вони подаються як «гуманітарний акт» радянської влади, який дозволяв повернутись на Батьківщину тисячам емігрантів, обманутих верхівкою українських буржуазних націоналістів [10, с. 76]. Не об'єктивно висвітлюються Ю. Гаєм контрзаходи, яких вжило українське військове командування для попередження розкладу інтернованої Армії УНР агентами радянських спецслужб, що діяли у таборах. У роботі немає жодного слова про звернення Головного Отамана до інтернованих (наказ №15), у якому вони застерігалися від спокуси повернутися в УСРР, оскільки на більшість з них чекали репресії. Замовчуються чисельні протести Головної команди Армії УНР проти оголошення амністії в таборах і діяльності Мішаної польсько-радянської комісії з метою репатріації інтернованих. Така амністія розглядалася керівництвом Армії, як образа для українців, оскільки їх Батьківщина була окупована більшовицьким режимом Росії. Звісно, за наявності певних репатріаційних настроїв у середовищі для інтернованих військове керівництво Армії УНР, патріотично налаштовані українські вояки вдавались і до жорстких, а іноді й жорстоких методів боротьби з охочими репатріюватись. Мали місце залякування, переслідування, побиття вірогідних репатріантів. Але саме такі методи подаються Ю. Гаєм як головні у протистоянні очільників Армії УНР з бажаними виїхати, він кваліфікує ці методи як «важкий злочин проти українського народу» [10, с. 69]. Генерали Загородський, Омелянович-Павленко, Безручко, Удовиченко бездоказово зображуються ним катями, які брали особисту участь у мордуванні тих, хто бажав повернутися в Україну. Такі прийоми переслідували одну мету – довести, що між рядовими вояками, які нібито в більшості своїй прагнули повернутися на Батьківщину, і «верховодами українських націоналістів», які повністю скомпрометували себе як співробітництвом з імперіалістичною контрреволюцією, так і нестримним прагненням до наживи, пролягла велика прірва. «У той час, як українські емігранти зазнавали злиднів та поневірялись по чужих країнах, – пише Ю. Гай, – «петлюрівська еліта», «мученики за святу національну справу» жили у розкошах і набивали грішми свої національні кишені» [10, с. 75]. Щоб надати своїм звинуваченням правдоподібності, Ю. Гай наводить сфальсифіковані дані про нібито купівлю Головним Отаманом С. Петлюрою у 1921 р. у Польщі низки будинків, кафе та ресторанів, отримання ним від «брудних афер» з амуніцією та санітарними медикаментами в Румунії мільйонів лей. Такими ж безсоромними ділками і спекулянтами зображені й соратники С. Петлюри – голова Головного допомогового комітету в Ужгороді Величковський, генерали Заворотнюк, Стефанів, посол УНР в Румунії Мацієвич, військовий аташе у цій же країні Дельвіг. Їх життя зображене як суцільні банкети, на які вони витрачають величезні державні кошти [10, с. 75]. На підставі таких неправдивих фактів Ю. Гаєм робиться прогнозований висновок: «Спекуляція, розкоші та розпуста у середовищі націоналістичної верхівки, з одного боку, і надзвичайні злидні рядових емігрантів, нестерпні муки морального приниження, ув'язнення і жорстокості, репресії – з другого, відкрили очі інтернованим українцям на егоїстичні споживацькі цілі націоналістичних ватажків» [10, с. 75–76], сприяли їх відмежуванню від братовбивчої націоналістичної ідеології, посилили потяг до повернення на Батьківщину. На підтвердження своїх висновків Ю. Гаєм наводяться неправдиві дані щодо кількості українських вояків, які в процесі репатріації (1921–1922 рр.) повернулися до радянської України [10, с. 76]. Вони значно перевищують реальні показники, що документально підтверджується дослідженнями сучасних вітчизняних фахівців.

Окремі загдки про розкладову діяльність радянських спецслужб серед інтернованого війська УНР ми знаходимо й у монографії І. Трифонова «Класи і класова боротьба в СРСР на початку НЕПу (1921 – 1923)». З цієї метою, пише І. Трифонов, органи ВУЧК активно засиляли своїх агентів до українських інтернованих військових формувань, вели пильне спостереження за ними. У праці наводиться звіт начальника відділу по боротьбі з бандитизмом ВУЧК від 26 листопада 1921 р. щодо діяльності української військової еміграції в Румунії, у якому прямо говорилось: «На випадок прориву банд з Румунії в їх середовище будуть вліті найкращі і найбільш надійні товариші з інформаторів на предмет розкладу і дезорганізації бандитських угруповань. Мережа інформаторів на всій прикордонній смузі розвинута до максимуму» [11, с.240].

У цілому, до кінця 80-х рр. ХХ ст. радянська історична наука так і не дала об'єктивної картини діяльності радянської влади з метою дезорганізації та розкладу інтернованої у польських та румунських таборах Армії УНР. Пов'язані ідеологічними обмеженнями, радянські історики старанно приховували справжні цілі такої діяльності, обходили питання про подальшу долю інтернованих вояків, а методи роботи більшовицьких спецслужб змальовували як цілком виправдані та необхідні для ефективного захисту завоювань соціалістичної революції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані у Польщі, Чехословаччині та Румунії: ставлення влади і умов перебування (1919–1924 рр.) / М.І. Павленко. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – 352 с.
2. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 640 с.
3. Купцов А.А. Інтерновані вояки УГА у таборах Чехословаччини (1919–1923 рр.) / А.А. Купцов., І.В. Срібняк. – Київ, 2001. – 59 с.
4. Футала В.П. Суспільно-політичне життя українців у міжвоєнній Польщі: історіографія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра істор. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / В.П. Футала. – К., 2011. – 36 с.
5. Турло С.С. Шпіонаж / С.С. Турло, І.П. Залдат. – Москва, 2002. – 408 с.
6. Тютюнник Ю. З поляками проти України / Ю. Тютюнник. – Харків: Державне вид-во України, 1924. – 101 с.
7. Чередниченко В. Анатомія зради (Український буржуазний націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму) / В. Чередниченко. – Київ: Політвидав України, 1978. – 334 с.
8. Возняк С.Г. Кожне слово, кожен крок їх – зрада / С.Г. Возняк, Й.М. Гох, М.П. Хвостін. – Ужгород: Карпати, 1979. – 112 с.
9. Іванеско М.І. Наклепники на замовлення / М.І. Іванеско. – Ужгород: Карпати, 1986. – 205 с.
10. Гай Ю. З ким і проти кого: ганебний шлях петлюрівщини та її «спадкоємців» / Ю. Гай. – Київ: Молодь, 1980. – 223 с.
11. Трифонов І.Я. Классы и классовая борьба в СССР в начале НЕПа (1921 – 1923 гг.) / И.Я. Трифонов. – Ленинград: Ленинградский университет, 1964. – Ч. 1. – 310 с.

Stopchak M.V. Activities of the Soviet Government on Disintegration of Interned UNR Army: Interpretation of Soviet Historiography

The paper gives a complicated analysis of the Soviet scientific sources dealing with the methods and techniques that were used by secret services of the Soviet authorities aiming at disorganization and decadence the UNR Army, interned in 1921-1924 in Polish and Romanian camps. The author characterizes methodological approaches used by the Soviet historiography to cover this topic and shows that party engagement of Soviet historians is the main reason of misreporting the image of the Soviet authorities in the context of neutralization of the Ukrainian military emigration. A lot of aspects of the arisen problem are believed to be outside the scientific attention.

Keywords: Soviet historiography, historiographical process, interned UNR Army, Ukrainian military emigration, repatriation, Soviet secret service.

Стопчак Н.В. Деятельность большевистской власти по разложению интернированной Армии УНР: интерпретации советской историографии

В статье комплексно проанализирована литература советского периода, касающаяся методов и способов, которые использовались спецслужбами советской власти с целью дезорганизации и разложения Армии УНР, интернированной в польских и румынских лагерях. Охарактеризованы методологические подходы советской историографии при освещении этой темы. Показано, что из-за партийной заангажированности советские историки представили искривленную картину деятельности органов советской власти по нейтрализации украинской военной эмиграции, многие аспекты данной проблемы вообще оказались вне поля их зрения.

Ключевые слова: советская историография, историографический процесс, интернированная Армия УНР, украинская военная эмиграция, репатриация, советские спецслужбы.

Статтю подано до редколегії 8.12.2016 р.